

Compendium Orphei

*A zenei megtalálásának eltékozolt alapvetései
a descartes-i oeuvre-ban.*

PHD–206

Tartalomjegyzék

Prologue	3
Acto 1	5
Acto 2	10
Acto 3	11
Acto 4	21
Acto 5	29
Irodalomjegyzék.....	34

Prologue

A következő tanulmányban egy olyan kevésbé taglalt kérdés-horizontot szeretnék egyrészt feleleveníteni, másrészt újszerűen feszegetni, amivel René Descartes életművének újfajta olvasatához lyukadhatunk ki. A gondolatjáték lényegében egy olyan napjainkban is releváns átértékelési lehetőséget nyújthat, aminek elfedttként meglapuló voltát feltárhatjuk e korai modern gondolkodó életművében. Mindezt egy olyan terepredezés által, amelynek végén rádöbbenhetünk arra, hogy amit a próbálkozásunk eredményez, az valójában egy nekirugaszkodási pont, amely révén közvetlenül kapcsolódunk egy a filozófiai gondolkodás palettájáról lehanyatlott problémához.

Bár igaz, René Descartes francia filozófus és természettudós írásai igen sok vitatémának és megfontolásra érdemes elképzelésnek a lelőhelyei, így őt csak jogtalanul lehetne a gondolkodástörténet alultanulmányozott szerzőjének nevezni. Hiszen nem pusztán a kortársai és a közvetlen utódai körében kiváltott reakciók mennyisége és az ezzel mérhető jelentősége magas, hanem egészen a napjainkig ívelő filozófiai és természettudományos viták csatározásaiban is felfedhető a karteziánus szemlélet. Talán elég, ha csak a huszadik század némelyik jelentősebb filozófusára utalok, Husserl-re, Heidegger-re vagy éppen Lévinas-ra, akik filozófiai álláspontjuk kialakításában szükségszerűen a descartes-i kérdésfelvetés labirintusába vetették magukat, akár csak egy szegmens kidolgozásának descartes-i vonatkozása miatt, akár kimondottan vagy kimondatlanul az egész gondolkodási rendszerük kialakítása végett. Illetve nem elhanyagolható például a kognitív tudományokban, az elmefilozófiában és a mesterséges intelligencia kutatásában sem az a megközelítési mód, amit példának okáért a karteziánus test-lélek dualizmus magával von. Ugyan ez csak két megemlített továbbélése a filozófus által kimunkált gondolatoknak, annyi mégis kétségtelen, e két egymástól igencsak távol eső, a descartes-i életmű szempontjából utóagnak nevezhető diskurzusnak a tanulmányozásával, hogy az egykor élt gondolkodó megfigyelései és az ezekhez csatlakozó elképzelései több szempontból is interpretálhatóak egészen napjainkig. Így, ha azt állítom, hogy René Descartes vonatkozásában tesztek fel újszerű kérdést akkor, máris rajtakaphatnának azon, hogy nagyot tévedek.

Azonban kutatásaim folyamán úgy találtam, hogy egy érdekes kérdés holdudvarában is meghúzódik francia elődünk munkássága. Ez a kérdés nagy általánosságában a zenére vonatkozik. Persze többféleképpen tehetünk fel kérdéseket „nagy általánosságban” a zenével kapcsolatban a hétköznapiól elrugaszkodott igénnyel. Ilyen lehet például az, hogy mi a zene

egyáltalán? Vagy az, hogy miképpen nyúlhatunk egyáltalán a zenéhez, ha tudományosan szeretnénk taglalni azt? Vagy továbbá, milyen ennek a művészeti vagy netán csak szórakoztató entitásnak a ránk gyakorolt hatása? Szerintem nem különösebben vitás, hogy ez a kérdés-sorolás sokáig folytatható lenne. Mégis felhagyok a kérdés-tenger kimerésének hiábavalóságával, mert jelen tanulmány keretein innen irreleváns lenne teljességük jegyében munkához látni.

A feladatom itt „csupán” az lenne, hogy René Descartes munkáiból kiindulva feltárjam az általa, meglátásom szerint, túlságosan is hetyként kezelt jelenség polifónikusabb taglalását szavatoló értelmezési tartományt. Amit az az igényem táplál, hogy identikusabb – pontosabban: a lehető legidentikusabb – kérdéssel illessük a *zenei* jelenségét, amihez az alapot Descartes írások olvasása közben a számomra megcsillanó összefüggések szolgáltatták. Ilyen módon szeretném tehát felhívni a figyelmet a 17. században élt gondolkodó által papírra vetettekben lappangó adalékanyagokra, és ebből következően mintegy a filozófus mulasztására is.

Két dologról kell okvetlenül az ügy érdekében szót ejteni. Az első, hogy melyik az az érdemleges szempont, amely szerint René Descartes taglalta a zenét. Azaz milyen minőségben „látta”, és hagyta egyáltalán *lenni* a zenét mint olyant. Ennek a szempontnak egy érdemleges és kihagyhatatlan melléköngéje az, hogy milyen módon gondolkodhatunk mindazon dolgokról, amik ehhez a jelenséghez tartoznak a descartes-i korpuszon belül. Értem ez alatt az érzékelés szerepét, illetve az elmebeli tartamok tartományváltozásának nem elhanyagolható jelentőségét. A másik érdemleges szempont pedig a zenei jelenség megfigyeléséből származó személyes kérdéstár, aminek a descartes-ira való ráolvasásával a tanulmány mélyítéséhez is hozzájárulhatunk. Tehát a Descartes-ot illető kiterjedtebb interpretáció és gondolkodási keret megértéséhez és kritikájához segíthet hozzá az, ha nem hagyjuk elveszni az elsöre banálisnak is jellemezhető ellenvetéseinket. Ilyen például az, hogyha szűkösnek, célt tévesztőnek ítéljük az olyasfajta skatulyát, ami a zenét leginkább frekvenciatáncként ragadja meg. Az ehhez hasonló ellenállások következtében kialakuló polifón diskurzus lesz az, ami hangsúlytologató voltával ellibbenti a descartes-i intenció fátylát. Viszont a különbségek ellenére szeretném bebizonyítani, hogy ha megpróbálunk párbeszédben maradni egy ilyen jellegű felfogással, akkor olyan lehetőségek üthetik fel fejüket gondolkodásunk égboltján, amik a puszta interpretációnál és a puszta spekulációnál is jelentősebb eredményekkel kecsegtethetnek.

Talán elfogult lenne, ha kategorikusan kijelentenénk, hogy márpedig René Descartes zenére vonatkozó tudományosan megfogalmazott téziseinek veleje azon a kordonon belül

rekedt, amit az imént e túlságosan is dorgáló jelzővel illettem, de annyi bizonyíthatóan igaz, hogy ilyen értelmezési keret, tematizációs-sziluett rajzolható fel belőle. Noha mindvégig próbálom jószándékúan kezelni az életmű vonatkozó elképzeléseit, hiszen e nélkül esélyünk sem nyílna arra, hogy *orpheuszi utazásunkat végigjárjuk*.¹ Remélhetőleg látható lesz az is, hogy nem árulok zsákbamacskát azzal, hogy Descartes-ot választottam – további – kutatásaim kiindulópontjául, egyrészt mert a kérdések közös nevezőre helyezése kétségbevonhatatlan, másrészt a Descartes feletti kritika lehetővé teszi, hogy olyan komponensek újbóli felfedése történjen meg, amik igazolni fogják azt is, hogy az általam helyesebbnek ítélt szempontrendszer mintegy Descartes gondolatrendszerből desztillálható.

Acto 1

Az első témakör, amit az *utazásunk* alatt okvetlenül érintenünk kell, az Descartes zeneelméleti elképzeléseire vonatkozik. Mint ismeretes René Descartes első írása egy ilyen jellegű munka volt, amit még 1618-ban a holland Isaac Beeckmann tudományos pályára ösztökélő kérdésfelvetései nyomán állított össze. A nagyközönség számára ez az írás csupán poszthumusz kiadványként vált elérhetővé, mert nyomtatásban először csak 1650-ben látott napvilágot. A kézirat történetéhez tartozik az, hogy 1629-ben szerzője visszakövetelte a dordrechti pályatársától, ugyanis ezidőtájt barátságuk végzetesnek tűnő csorbát szenvedett. Feltehetőleg az évtized végén zeneelméletét propagáló közös barátjuk, Marin Mersenne figyelmetlen közbenjárása okozta ezt, hiszen miközben elkészült munkájával szakavatott kollegáit kereste fel, és a találkozást lehetővé tevő levelezés félretolmácsoló ágenseként Descartes számára azt tudatosította, hogy a franciára Beeckmann mint tanítványára tekint.²

Az írás a hang érzéki jelenségét vizsgálja olyan módon, hogy a hangtávolságok matematikai relációjából kívánja megmagyarázni a különböző hangok összezsengése által kiváltott harmóniát. A fiatal kutató írása az általa tarthatónak vélt keretek között megy végbe, aminek lényegében a hangészlelés intellektualizálhatósága szabja meg a határait. Egyrészt a munka nem arra kíván meg választ adni, hogy egy adott hangszer kellemessége milyen

¹ Vö.: Ovidius, Publius Naso: *Metamorphoses* X. 1–85. Ld.: Ovidius: *Átváltozások*. Európa., Bp., 1982. Ford.: Devcseri Gábor. 271–273. o. Illetve a mítoszon alapuló Descartes élete idején született öt részből álló Monteverdi operát a *L'Orfeo*-t (1606).

² Erre vonatkozóan bővebb tájékoztatást ad Cohen, H. F.: *Quantifying Music. The Science of Music at the First Stage of the Scientific Revolution, 1580-1650*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1984. 187–204. o.

feltételek között lehet kíváncsabb az emberi fülnek, tehát mai ismereteinkkel szólva, milyen egyedi felhang-görbét rajzol ki egy adott hangszer hangkonstituáló adottsága. Descartes megközelítése a számszerűségek feltárása szorítkozik, és azt vallja, hogy csak kísérletezések révén lehetünk bizonyosak afelől, hogy a kellemességérzetet milyen testek és világbeli körülmények produkálják.³

Illetve egyértelműen elhatárolja magát a zene esztétikai mibenlétének tudományos vizsgálatától, ugyanis ez összetettebb vizsgálódást követelne meg annál, amit a debütáló munkájának címe pusztán jelentésénél fogva lehetővé tesz. Hiszen a kompendium szó, azon túl hogy tankönyvként fordítjuk, értelmezhető lenne úgy is, hogy általa a gondolkodó velős összegzés vezérelve szerint megalkotott kivonatos kézikönyvként nevezze meg a zene tudományát vizsgáló kéziratát. Ilyen szűkre szabott szándékba viszont már nem igazán férhet bele az, hogy a zenehallgatás hatásairól tegyen kijelentéseket, ugyanis ez azon túl, hogy végeláthatatlan hosszúságúvá duzzasztaná az értekezését, az író saját megjegyzései szerint is egy tudományos karakterisztikájúnak nem igazán tekinthető problematikát vonna be a tudományosnak szánt értekezésébe.

A mű első mondatát azzal a napjainkban is jól ismert jelenséggel kezdi, hogy egy adott konkrét dallam, ugyanabban az időpillanatban Janus-arcú jelenség lehet, ha két különböző ember figyel rá, illetve ha más időpontban hallja ugyanaz a személy. Ennek azonban nem tulajdonít különösebben nagy jelentőséget, mert a szubjektivitásunkból fakadóan számíthatunk ilyesmire, hiszen személy szerint más-más élményeket mozgathatnak meg bennünk a dallamok, és különböző minőségű is lehet a hajlamunk magára a befogadásra. Ezt az elképzelését végül azzal zárja le, hogy analógiaként a költészetben ismeretes különböző hatásértéket említi meg.⁴

A lehatárolások után azonban kérdésesnek érezhető, milyen vizsgálatokat tesz lehetővé egyáltalán Descartes számára saját megkötelezése? A vizsgálatot nagymértékben meghatározza az a paradigma, ami a munka születésének idejét meghatározta. Ekkor ugyanis még a püthagoreistáktól örökölt gondolkodási keret képezte a problémának korszerűbben eleget tenni kívánó reneszánsz zeneteóriáknak az alapját.⁵ Az épp Descartes idején kisarjadó, a zenét mechanikailag magyarázni óhajtó és képes viszonyulás még igen gyerekcipőben járt,

³ „Media ad finem, vel soni affectiones duae sunt praecipuae, ... nam de ipsius soni qualitate, ex quo corpore et quo pacto gratior exeat, agunt Physici.” Descartes, René: Compendium musicae. 1656., Utrecht 5.o.

⁴ id. m. „Finis ut delectet, variosque in nobis moveat affectus, fieri autem possunt cantilinae simul tristes et delectabiles, nec mirum diversa. Ita enim elegeiographi et tragoedi eo magis placent, quo majorem in nobis luctum excitant.” 5.o.

⁵ Cohen, H. F.: Quantifying Music. The Science of Music at the First Stage of the Scientific Revolution, 1580-1650. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1984. 1–12., 180–224. o.

jóllehet meglepően érdekes lehet a számunkra, ha az itt felvázolandó program előtt megidézzük, hogy mai világunk egy „kompendiuma” mit is állít a hang fizikájáról. Mert a mai fizika, ami az épp Descartes idején szárba szökkenő tudományosság szempontjait érvényesítve igazolta a reneszánszig mondhatni spekuláció alapú állításait, a hangot szubjektív hangérzetet keltő, longitudinális hullámoknak nevezi.⁶ Ha pedig az azóta sok új megfigyeléssel és felfedezéssel izmosodó diszciplína a kérdésben mondott záró megjegyzéséig is eljutunk, akkor az ott lefektetett konszonancia és disszonancia összegzésénél⁷ és a Descartes korabeli zenei munkák okozta déjà-vu érzete keríthet minket a hatalmába. E kétirányú kitekintés után érthetjük meg igazán az 1620-as évek kérdéshorizontját, illetve az azzal helyenként rokon vágányokon közlekedő mai észjárásunkat is.

Lássuk ezek után, hogy a kor által egyrészt elvárt, másrészt a mai fizikai tudásunk előfeltevéseként is értelmezhető lehatárolások fényében, mire is van lehetősége a gondolkodónak a kérdés taglalásakor. Abból indul ki, hogy a zenei hang célja az, hogy gyönyört ébresszen, és különböző érzelmet fakasszon bennünk.⁸ Descartes egész vizsgálódásának medrét az e mondat nyújtotta vonalonon húzza meg. A Compendium elején lecövekelt előjegyzéseket kell figyelembe vennünk ahhoz, hogy a tudományos könyv kereteit igazából megértsük.

A zenei hangot érzéki jellegénél megragadva kimondja, hogy minden érzékünk gyönyör befogadására képes.⁹ E gyönyör jórészen az érzettárgy intenzitás-mértékén múlik, hogy példáit említsem a puskadörej már pusztán dózisából, azaz mértéken felüli hangáramlásából kifolyólag, legkevésbé sem zenei, miként közvetlenül a Napba tekinteni sem kifejezett élvezet a szemnek, sőt fájdalmat okozó.¹⁰ További kritérium még az is, hogy az érzettárgy ne legyen túlságosan nehezen elkülöníthető és összekuszált. Megvilágításképpen az asztrolábot hozza ellenpéldának, ami az égbolt mozgását modelláló felettebb bonyolult gépezet volt. Helyette inkább az egyenlő egyenesek által kirajzolódó tervrajzzal rendelkező szerkezeteket preferálja, hiszen az érzetek annál inkább nyernek kielégülést minél több dolgot tudunk egymástól elkülönítetten felfogni.¹¹ Ezután említi, hogy az a tárgy fogható fel a

⁶ Fizika. Akadémiai kézikönyvek. Akadémia kiadó, Bp., 2009. Főszerk.: Holics László. A felütött szöveghelynek otthont adó részt Flórik György írta. 331.o.

⁷ Id. m. 335–6. o.

⁸ Descartes, René: Compendium musicae. 1656., Utrecht 5.o.

⁹ Praenotanda prima. id. m. 6. o.

¹⁰ Praenotanda secunda. u. o.

¹¹ Praenotanda tertia. u. o.

legkönnyebben az érzékekkel, aminek részei a legkevésbé különböznek.¹² Ott ismerhető meg a legkisebb különbség, ahol nagyobb mértékkel érzékel e korábbi behatás.¹³ Maga ez a mérték a hangok minőségi jellemzője a descartes-i megközelítésben, mint ahogyan azt hatodik előjegyzésében kifejti aritmetikai, és nem geometriai jellegű.¹⁴ Ha egyenlő egységekből álló, de növekvő méretű vonalakat helyezünk egymás alá, akkor könnyedén elkülöníthetjük egymástól a kettő, a három és a négy egységből álló szakaszokat. Azonban, ha a három egységnyit gyök nyolc méretűre cseréljük, akkor az csak indirekte, áttételesen lesz értelmezhető, ezáltal csorbítva az intuitív érzékelés élvezetét.¹⁵

Majd a maradék két előjegyzésben a szubjektivitást alátámasztó kiegészítésekkel zárja a sort. Így a zenehallgatás jelenségéből fakadóan említi meg, hogy talán miként e tevékenység során maga is tapasztalhatta, nem az a hang a legkellemesebb a léleknek, ami a legnehezebben vagy a legkönnyebben érzékelhető, hanem olyasvalami, ami úgy ér bennünket, hogy nem annyira egyszerű felfogni, mintha szimpla hétköznapi inger lenne; sem úgy, hogy az érzeteket kimerítő nehézséggel kelljen számolnunk.¹⁶ Legvégül megjegyzi, hogy minden dologban a változatosság a legkellemesebb, aminek vizsgálatát a hangok terepén kívánja megkezdni.¹⁷

Látható tehát, hogy a munka a hangok mibenlétét számbeli vonatkozásokra szűkítve kívánja taglalni. A hangokat a gyönyörkeltetésben is mint érzetben, számszerűsíthető relációjuk teszi az összhangzatokat is összhangzókká, illetve disszonánsá. Az oktáv, a kvart és a többi egyszerre hangzó különböző hangközökre fekvő együtthangzó a hetedik előjegyzés értelmében rangsoroltatnak.

Az előjegyzéseket végigvezető program, tekinthető a zenei harmóniák racionalizációjának is.¹⁸ Ennyivel akár el is könyvelhetnénk az ilyen jellegű megközelítést, egy a század tendenciáját tükröző munkának, – miképpen Arthur W. Locke meg is teszi – amely tendenciának hatására a zenei formák standardizálódtak, általánosan elfogadottá vált major- és moll-hangsorok használata, nyomatékosá vált a zenei struktúrák szimmetria-

¹² Praenotanda quarta. u. o.

¹³ Praenotanda quinta. u. o.

¹⁴ Boros Gábor monográfiája, amikor a tanulmányozó e zenei munkáról értezik, megemlíti ennek a distinkciónak a fontosságát. Ld.: Boros Gábor: Descartes és a kora flvilágosodás. Áron k.–Brozsek k., Bp., 2010. 53. o.

¹⁵ Praenotanda sexta. id. m. 5–6. o. Ebből az előjegyzésből arra a következtethetünk, hogy a vonal szakaszait adó egység és az egységek összege, tehát a a vonal mérete, az amit a latin proportio kifejezés takar.

¹⁶ Praenotanda septima. id. m. 6. o.

¹⁷ Praenotanda octava. u. o.

¹⁸ Id.: Locke, Arthur W.: Descartes and the seventeenth-century music. In: Musical quarterly, Vol. 21. No. 4. 429. o. „*Mathematical theorists, as I have said, gleefully made harmony a matter of equations and diagrams. In Descartes' Abregé there is a diagram with concentric circles the central one representing the tonic. Harmony had been rationalised.*”

igénye. Az elmélet olyan vonatkozásai ezek, amik a század születő zenéire rányomják a bélyegüket.¹⁹

Illetve meglenne a lehetőségünk arra, miként Bertrand August értelmezi a Compendiumot, aki szerint e zsenge jó tréning arra, hogy a fiatal Descartes – akinek még sok kérdést illetően a tudása hiányos volt, és elméleti megalapozottsága is inkább csak „félíg sikerülten negatív”, hiszen a mechanisztikus megközelítés és a skolasztikus terminológia átítatja még írását – a fizikai jelenségeként érkező problémát a zenei összhangzatok egyenesen matematikaivá képződő jellegénél fogva későbbi tudományszemlélete előstúdiumaként járhasse be. Hovatovább érdekes szempont az interpretátortól az is, hogy a zenei jelenségének pre-módszertanisága mellett jelentős lépés a descartes-i program tudományos regiszterének genuin jellege, aminek révén a zenei demisztifikálására lát egyfajta elköteleződést.²⁰ Bár véleményem szerint erről csakis annyiban lehetne szó, amennyiben a szubjektív vetület teljes kidolgozottsága is magán tudná viselni azt a módszerességet, amit egyébként is majd egy idősebb Descartes tollából olvashatunk csak. Sőt remélem, a tanulmány végén tapasztaltabban visszatekintve a magyarázó kijelentésére belátjuk, a zenei demisztifikálását egy a Compendiumhoz társítható horizonttól várni meglehetősen hiú remény csupán.

Azonban most ahelyett, hogy beérném ezekkel az egyébként bizonyos szempontból kielégítőnek is tartható leltárbavételezésekkel, a Compendium világából két a „filozófus Descartes” életművébe vezető ösvényen folytatom az elemzést. Illetve, majd a *zenei* identikusabb megragadásának kísérleteképpen megkezdett *alászállásunk* érdekében, e kettő közül a célravezetőbb *bugyorútvonal* végigjárásával folytatjuk reflexiónkat. Meglátásom szerint, ez a zeneteóriából bemutatásra érdemesnek ítélt szegmens szinte önmagától értetődően megidézi a francia gondolkodását ismerő olvasóban az olyan „slágertémák” újragondolását, amik által kötelező lesz más munkákból származó szöveghelyek felidézése is

¹⁹ U. ö. 431. o.

²⁰ Ld.: August, Bertrand: Descartes's Compendium on Music. In.: Journal of the History of Ideas. Vol. 26, No. 1 (Jan. – Mar. 1965.) 119–132. o. Utóbbi 122. o. található.

Acto 2

Az egyik szembeötlő téma az előjegyzések módszeradásából fakadóan maga a módszer kérdésének világa. Talán ez az egyik legelemibb problémakör, ami leghamarabb az eszünkbe jut, ha Descartes nevét meghalljuk. Ezért szeretném feleleveníteni azt, hogy mit állít később ez ügyben a francia, amikor úgymond az értelem vezetéséről nyilatkozik. Ebben a vonatkozásban két írása lenne mérvadó, az egyik az, amit röviden Regulae, azaz Szabályok az értelem vezetésére néven ismerünk, a másik pedig egy már szélesebb olvasókörnek szánt értekezés a Discours de la Method, az Értekezés a módszerről, annak is a második értekezése. Úgy gondolom, hogy jelen írás keretei között kielégítő lesz a számunkra, ha csak a Szabályok című íráshoz fordulunk, egyrészt mert már önmagában is eléggé megvilágító, mondhatni kellően reprezentatív erejű a módszerprobléma tekintetében, és ahhoz is, hogy a következő bekezdésben taglalandó Compendium-terminológia módszertani tekintetben az életműbe ágyazható legyen. Másrészt pedig a két írás időben jóval közelebb áll egymáshoz, ami nyomos érv amellett, hogy ez a beágyazás hitelesebb és pontosabb lehessen, mert mint majd később erre a problémára még nagyobb hangsúlyt helyezve fel szeretném tárni azt, hogy mennyire nem mindegy, hogy egy descartes-i gondolatot a korai vagy a kései irományok határai között szemlélünk.

Már az előjegyzésekből interpretáltakban is feltűnő lehetett az, hogy a nem kirivó érzéklet tarthat számot arra, hogy a hallgatóban a zenei élvezetet kiváltsa. Mivel ez az általam úgynevezett „nem kirivó létmód”, a természetesség és az egyszerűen átláthatóság karakterisztikáját viseli magán, a kutató és a tapasztalatról általános törvényszerűségeket megalkotni kívánó elme tisztán intuitív munkálkodását segíti elő. Emlékezzünk csak az asztrolábra, vagy arra, amit a fiatal Descartes a direkte és áttételek nélkül érzékeltéről sugall. Tehát, egy „a minden érzet gyönyör befogadására alkalmas” kiindulópontú vállalkozás érdemi véghezviteléhez az szükségeltetik, hogy az elme szublimáltabb szegmense, azaz az intuíció előtti értékelés menjen végbe.

Arra, hogy ez mennyire is fontos, és egyben az érettebb descartesi gondolkodásmód csíráját magában foglaló lelet, a korábbi módszertani munka bizonyos szöveghelyei hívhatóak segítségül. Ennek érdekében a fiatal Descartes Szabályainak harmadik tételéhez fűzött magyarázataihoz fordulok. Itt azt írja, hogy az intuíció alatt érti

„egy tiszta és figyelmes elmének annyira könnyű és határozott felfogását, hogy ahhoz, amit megértünk, semmiféle további kétely nem fér; ... mindenki intuícióval

képes felismerni, hogy létezik, hogy gondolkodik, hogy a háromszöget csak három vonal, a gömböt egyetlen felszín határolja és hasonlókat; ilyen pedig sokkal több van, mint rendszerint gondolják, mivel méltatlannak tartják ilyen könnyű dologra fordítani figyelmüket.”²¹

Ha visszavetítjük ezt a definíciót a korábbi fejtegetésekre, akkor szinte magától adódik a kérdés, hogy a zene az úgynevezett „ilyen sokkal több” halmazába esik-e? A descartes-i válasz szerintem nem vitás. Úgy szólna, hogy igen, ez egy ilyen intuitíve belátható kérdés, de csakis annyiban, amennyiben a matematikai kategóriák szintjére feltornázva taglaljuk az érzéki gyönyörként megkaparintható ingereket. Tehát a tárgykör „intuitív-kompatibilisságát” az az aritmetikai számbavétel garantálhatja, ami az előjegyzésekben kimondottakhoz képest, paradox módon e megközelítés rejtett hipotéziseként a kérdés áttételezését, értelmi műveletek általi tükrözöttségét várja el tőlünk.

Acto 3

A másik kérdéskör, amihez lényegében a módszertani, pontosabban probléma-megközelítési kitérő után jutunk, még ennél is közvetlenebb a Compendium vonatkozásában. Ha belegondolunk abba, hogy miként is keretezi Descartes a hangokat illető vizsgálatát, nem tagadhatjuk le, hogy pusztán érzettárgyak számszerűsítettjeiként értekezik a jelenségről, noha a tényleges univerzálhatóság kivitelezhetetlensége előtt, mint bemutattam, meghajtja a fejét. Ugyebár azért is annyira előzékeny a zenetudomány szubjektív vetületei irányában, mert minden dologban a változatosság a legkellemesebb, miként ezt utolsó előjegyzése taglalja. A legkellemesebb azonban egyúttal azt is jelenti, hogy a legnagyobb gyönyört okozó. Látható tehát, hogy a megközelítés matematizáló szöttese alatt mi is az, amitől ilyen göröngyös tektonikájú ez a zeneelmélet. Hiszen a dolgok egyáltalában lehetséges benyomását, ami bárminemű teória szárbaszökkenésének alapjául szolgálhat, nem más garantálja, mint az érzékelés. Elérkeztünk tehát egy újabb állomáshoz, ami Descartes-nál semmiképpen sem áttételesen kapcsolódik a zenei kérdéséhez.

A gondolatmenet következő állomása tehát az érzékelés kérdésköre lesz, hiszen mint az előjegyzések iménti olvasata lehetővé teszi, a jelenség matematizálhatóságának alapja

²¹ Descartes, René: *Válogatott filozófiai művek*. Akadémiai k., Bp., 1961. Ford.: Szemere Samu. 92–3. o.

nyilvánvalóan magán az érzékkadatokon alapszik. Ezért a Descartes életmű érzékelésre vonatkozó szegmenseit kell megvizsgálnunk annak érdekében, hogy átfogó képet mutathassunk arról, amit a gondolkodó az érzékelés mibenlétéről vélt. Ezt a vizsgálatot azzal a megjegyzéssel szeretném kezdeni, hogy a descartes-i érzékelés elmélet az életút folyamán nem igazán ment keresztül érdemleges változáson. Igaz, találhatunk egymástól eltérő szöveghelyeket, de ezek mint radikális szövegezések véleményem szerint vagy egy gondolat kísérlet hipotézisének tekinthetők, vagy a védekezés jegyében felmutatott mértékletesség jegyében látnak napvilágot. Viszont a központi koncepció az, amit Optika című munkájában foglaltatik, hiszen Descartes később több helyütt is erre a munkájára hivatkozik, amikor az érzékelés leírásának a kérdését röviden elintézi. Mintegy a szélsőséges kijelentések szétnyílt ollóvégeit fogja egybe az általam e tanulmány keretein belül egységesnek kezelt mélyréteg. Másfelől, meglátásom szerint, korábbi munkáiban is fellelhető az Optikában megrajzolt elmélet alapvetése. Így a descartes-i érzékeléskoncepciót ennek a meglátásnak a jegyében szándékozom a következőkben bemutatni.

Az első ilyen kiemelésre méltatott passzus az a már egyszer idézett Szabályok című munkájában lelhető fel. A XII. szabály az értelem helyes és sikeres működtetéséről értekezvén a dolgok megismeréséhez egyfajta elmebeli „funkció-szöttes” érvénybe léptetését követeli meg: „...*fel kell használni az értelem, a képzelet, az érzékek és az emlékezet minden segítségét...*”²². Ebből látható, hogy Descartes a megismerésben négy képességünket tekinti részesnek. Úgy, hogy ez a négyes valójában egy megismerési képességünk, tehát nem összegük teszi ki a nagyobb halmazt, hanem mintegy a rendelkezésünkre álló gondolkodási képességünk utólagos analizálásaként lesznek így elkülöníthetők. Különbségük abból adódik, hogy milyen viszonyban állnak a külvilág tárgyaival, azaz mekkora az azokra való hagyatkozásuk mértéke, illetve az azoktól független aktivizálódásuk fokozata. Így határozott sorrend jellemzi őket. A passzív szektornak is nevezhető páros esetében meg kell jegyezni, hogy az érzékelés csupán a befogadást teszi lehetővé, az emlékezet pedig a már befogadottak visszaidézésére képes. Az aktívabb féltekén található képzelőerő a raktározottakból újszerűen előállítani képes tudati erő. A hierarchia csúcsán az értelem áll, ami a külső ingerek közvetlen hatása nélkül működik. Azonban kellően hangsúlyozva van e négyesnek a sikeresség érdekében való egymásra utaltsága. Az értelem elkülönítő piedesztálra emelése helyett, ami igazságfelismerő differentia specificája jogán megillethetné, ellenpontozásként megjegyzi

²² Sz. 118. o.

„kell hogy a segítségére legyen a képzelet, az érzékek és az emlékezet, nehogy véletlenül elhagyjunk valamit, ami képességünkben rejlik.”²³

A szabály kifejtése során több olyan említésre méltó mondat is fellelhető, ami René Descartes álláspontját az érzékelésre vonatkozóan élete végéig meghatározta. Mindenek előtt ilyen a pecsételés hasonlata, amit ő az érzékelés közvetlen leírásaként és nem hasonlataként ad közre. Azt a jellemzést adja, *„hogy valamennyi külső érzék, amennyiben a test részei, noha tevékenységük révén, nevezetesen helyi mozgás által, alkalmazzuk őket a tárgyra, tulajdonképp mégis csak szenvedő módon érzékel olyképpen, ahogyan a viasz a pecsétől kapja alakját.”²⁴* Ezt minden érzékszervünk esetében érvényesnek tartja, noha a kép az csupán a tapintással áll egyértelmű kapcsolatban. Később erről az embert jellemző „viaszszerűségről” így vall: *„Megvan azután bennem az érzékelésnek, vagyis az érzéki dolgok ideái befogadásának képessége, ennek azonban semmi hasznát nem venném, ha akár bennem, akár másban nem léteznék valamiféle aktív képesség, amely ezeket az ideákat létrehozza vagy kiváltja.”²⁵* A hatodik elmélkedés folytatásában fontosnak tartja annak a jelenségnek a megemlítését, hogy ilyen jellegű benyomások akarunk ellenére is érhetnek, ami gondolatmenetében ’Isten tökéletességének’ és az ’ok nem lehet kevésbé reális az okozatnál’ rejtett premisszáival a res extensának minősített dolgok létezésére bizonyíték. A két idézet tehát jól bizonyítja azt, hogy René Descartes megközelítésében is a megismerés kezdetének ez a passzív funkció ad alapot, bizonyítandó azt, hogy az érzékelés kihagyhatatlan szegmense a megismerésnek.

Azonban elmélete nem áll meg itt. Mint a XII. szabály fejtegetéseiben olvashatjuk *„el kell képzelniünk, hogy míg a tárgy mozgásba hozza a külső érzékeket, az alak, amelyet ez kap, átmegy a testnek egy másik részére, amelyet közös érzéknek (sensus communis) nevezünk, mégpedig anélkül, hogy valami létező dolog átmenne egyikről a másikra”²⁶*. Magyarázatként ugyanitt a toll mozgását említi, aminek ugyebár mindkét vége mozog, noha csak a papírral érintkező résszel írunk. Ez az áttételeződés, elképzelése szerint, egyfajta immanens viaszlenyomatot képez bennünk, ami mintegy visszaidézhető, és az elménk további munkálatai számára a hordozók aktuális ottléte, azaz a róluk érkező ingerek nélkül is felhasználható. Itt ezen a második viasztáblán, minden inger hatásának végpontján adódik a lehetőség arra, hogy érvénybe léptethessük az értelmünket. Tehát olyan ítéletalkotó cenzorként kerül bevezetésre az értelem, ami mintegy elkülöníti magát a csalódás veszélyével

²³ U. o.

²⁴ Id. m. 119. o.

²⁵ Descartes, René: Elmélkedések az első filozófiáról. Atlantisz, 1994, Bp. Ford.: Boros Gábor. 97. o. (=M)

²⁶ 120. o.

átítatott alsóbbrendű funkcióktól, továbbá szortírozza is a különböző érzeteket a helyes ítélet megalkotásának rangsora szerint. Fontos megjegyeznünk, hogy később az áttételeződés leírásában megtagadja a második viasztáblát, az érzékeszerveken keresztül ért testi mozgásokat az agyban már nem érzéki módon érzékeljük.²⁷

Nagyon találó erre vonatkozóan Gordon Baker hasonlata, aki egy újság főszerkesztőjéhez hasonlítja az értelmet, akinek feladata az, hogy a szemtanúktól a szerkesztőségbe érkező, akár egymásnak meglehetősen is ellentmondó információk felett ítélkezzen, és azokat egységes történetté gyúrja.²⁸ Azonban ebből az tükröződik, hogy mintegy megkettőződik az érzetvilág. A szabályokban olvasható két viaszfelület hatására úgy tűnhet, mintha az elméleti reprezentáció egy újabb érzékelőt kívánná meg a fejünkben, aki értékelve a reprezentációt szinte egy újabb észlelést hajtana végre. Ami rögtön felvetheti azt a kérdést, hogy ilyen megoldással nem esik-e a végtelen regresszus csapdájába az elmélet, hiszen hogyan magyarázhatjuk ennek a belső emberkének az észlelését, ha nem hasonlóképpen, mint azt az érzékelés korábbi stádiumában tettük? Azonban, mint már jeleztem, Descartes olyan passzusokat is ránk hagyott, amik az érzékelés sokkal közvetlenebb voltát hangsúlyozzák.

Ilyen a közvetlenséget alátámasztó szöveghely a Filozófia alapelvei című írásának 197. paragrafusa. Itt arra a kérdésre próbál meg felelettel szolgálni, hogy *„miként hozhatnak létre ugyanezek a dolgok, ti. a nagyság, az alak és a mozgás, az övékétől teljesen különböző lényegeket, mint amilyenek a reális minőségek és a szubsztanciális formák ... ezeknek hogy lehet erejük más testek mozgatására”*?²⁹ A probléma további ismertetésekor még hozzáteszi, a test különböző mozgásai felkeltik a lélek több érzetét, de mi mégsem a tárgyak érzeteit észleljük, hanem részeik különböző alakját, helyzetét, mozgását és nagyságát *„amelyek oly módon rendeződnek el, hogy idegeinket az összes különböző módon képesek mozgatni, ami ahhoz kívántatik, hogy előidéződjene lelkünkben mindazok a különböző érzetek, amelyeket az idegek keltenek fel benne.”*³⁰ Tehát a lelkünkben előidézett képzeteket, amik így a vis cogniscendi további hármásának munkaasztalára kerülnek – ha ezt a fiatalkori Szabályok négyes tagolására visszavetítjük –, maguk az idegek teremtik meg közvetítések nélkül, és nem a res extensa bemásolásával, hogy az elmében a külvilágéhoz hasonlóképpen újabb érzékeléseket váltsanak ki. Külön felhívnám a figyelmet arra, hogy e probléma hátterében az a

²⁷ Descartes, René: Test és lélek, morál, politika, vallás. Válogatás a kései írásaiból. Osiris, Bp., 2002. Szerk.: Boros Gábor és Schmal Dániel. Ford.: Schmal Dániel. 54. o

²⁸ Baker, Gordon: The senses as witnesses. In: Descartes' Natural Philosophy. Taylor & Francis e-Library, 2002. Szerk.: Stephen Gaukroger, John Schuster és John Sutton. 607. o.

²⁹ Descartes, René: Filozófia alapelvei. Osiris, Bp., 1998. Ford.: Dékány András. Szerk.: Boros Gábor. 123. o.

³⁰ Id. m. 124. o.

hatalmas dilemma lapul, hogy miképpen magyarázható meg a világban észlelhető összes mozgás, illetve ebből következően az észlelés transzformáló aktusa.

Az Alapelvekből idézett válasz erre az utóbbira próbál meg, a Szabályokban olvashatónál közvetettebb megoldással szolgálni. Tehát a transzformáló aktusban, amit a korábbi írásában a toll szárának evezőhöz hasonlatos mozgásával világított meg a francia, egy olyan az idegeinkben egycsapásra, mintegy fényszerűen rögvest le is zajló stádiumot érthetett, ami csakis minőségi változtatást jelenthetne, ha tartanánk magunkat az iménti áttételeződés szó kritériumához.

Azonban ahhoz, hogy elkerüljük az ebből fakadó ellentmondásokat, amit a hatodik ellenvetésre adott válasz hamarosan terítékre kerülő érzékelés elméletéből ránk szakadna, körültekintően kell kezelnünk ezt a közvetlenséget hangsúlyozó elképzelést. Ugyanis látható, hogy nem pusztán a világ megkétszereződése zajlik le két feltételezett viaszfelület között. Nem egy az elménkben születő új világ megrajzolása, illatokkal és hangokkal való feltöltése történik meg az idegrendszerünk ingerlések igájában fogott hangya-szorgos agyba cikázása közepette. Hanem, véleményem szerint, Descartes csupán egy a különböző eredetű érzetek összeolvadását lehetővé tevő előszoba megépítésének az igényével szándékozik az értelem platformjaként szolgáló „dolgozószobát” kialakítani.

Fontos adat a számunkra, hogy Descartes-nak az érzékelésről szóló legrészletesebb teóriája a látásra vonatkozik. Illetve az is megemlítenendő, hogy az érzékelésért felelős biológiai működésről is értekezik, tehát a probléma megválaszolása a lehető legmélyebben érdekelte, mint erre az Optika és a Világ című írásai az ékes bizonyítékok.³¹ Úgy gondolom azonban, most, hogy végső soron a hangok észlelésének descartes-i keretét szeretnénk megérteni, azt kellene tisztáznunk, hogy a hangok miként alakulhatnak át számokká, fizikai voltuk, miképpen változik matematikaivá? Erre egyébként az eddigi észleléselemélet ismertetésének fényében azzal reagálhatunk, hogy az önkéntelenül felfogott ingerek érdemleges észleléséhez, az értelem nívója szükségeltetik. Viszont azt be kell ismerni, hogy René Descartes kifejezetten a hang észleléséről nem értekezett, mindaz, amit mondott az észlelés terén a látással kapcsolatosan látott napvilágot.³²

³¹ Erre vonatkozóan lásd Clarke, Desmond M.: Descartes's Theory of Mind. Oxford University Press, New York, 2003. 50–63. o.

³² Úgy gondolom azonban Clarke álláspontjával egyetértve, hogy Descartes esetében az elemzése által kitüntetett érzékszerv működésének leírása alkalmazható a többire is. „Understandably, in a treatise on dioptrics, the senses of touch, taste, and so on are not discussed directly. However, the discussion of the transmission of information through sight provides a model for thinking about how the other senses work. Despite the limitation in scope suggested by the title, therefore, The Dioptrics includes the author's most fully developed general theory of sensation.” id. m. 56. o.

Véleményem szerint René Descartes felemás viszonyát az érzékeléssel kapcsolatban leginkább az Elmélkedések az első filozófiáról programja bizonyítja. Az apodiktikus bizonyosság, bizonyosságok keresése közben az elmélkedő „feláldozza” az empíriák világát. Az ismeretelmélet vonatkozásában így ír: „*Mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy a viaszdarab megragadása nem látás, nem tapintás, s nem is elképzelés – és soha nem is volt az, bármennyire úgy látszhatott is korábban –, hanem kizárólag az elme belátása...*”³³ A szkeptikus argumentumok szorítása közepette lemond arról, hogy közvetlenül bárminemű bizalommal adományozza meg a külvilág tényeit. Ez a bizalom később, mint a hatodik elmélkedésből idézett és interpretált passzus is bizonyítja, hatalmas kerülővel, ugyebár a gondolkodó szubjektum mentsvárából érkezvén, annak a priori rendíthetetlensége jogán, illetve a működése által kinyerhető formális törvény közbeiktatásával, miszerint az okozat nem lehet kevésbé reális az oknál, jön létre a létjog az érzékeket birizgáló tárgyak számára, hogy az onnét származó információkat az értelem törvényszerűségekké gyúrhasssa. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy mindezen túl a *res extensa* a bizonyosságfokok láncolatának a végén, a legszakíthatóbb pontján foglal helyet, tehát Isten ideájától a legmesszebb, aki a *res cogitans*-nak az önbizonyosságán túlmutató apodikticitása mögött is ott lapul, akkor érthetővé válik az, hogy a rendszer miért is törekszik a lehető legnagyobb distancia elérésére az értelmi ítéletalkotás és a világi dolgok tapasztalt sokasága között. Ami ezt a bizonytalanító félelmet táplálja, az utóbbiak közötti gyakori ellentmondások talapzatrengető volta.

Nézzük tehát az érzékelés-koncepciót leginkább megvilágító szöveget. Ez a hatodik ellenvetések kilencedik kifogására adott válaszban található. Mersenne köre azt a kérdést intézi az Elmélkedések szerzőjéhez a vízbe mártott pálca törésével kapcsolatban, s foglal rögvést kritikai álláspontot is, hogy „*[m]i korrigálhatja ezt a hibát? Talán az értelem? Semmiképp, csakis a tapintás.*”³⁴ Ugyanis meglehetősen bizalmatlanok Descartes-nak azzal az elképzelésével szemben, miszerint elménk képessége magában véve egy olyan entitás lenne, ami kritikát tudna gyakorolni az egyes érzetek felett, illetve helyesen meg tudná ítélni a világot. Álláspontja védelmében Descartes arra mutat rá, hogy az érzékelés bizonyosságához három szint járul hozzá. „*Az első vonatkozik mindazokra, amik a testi idegvészódéseket (organum corporeum) a kiterjedt testektől érik*”³⁵. A következő alá tartozik mindaz „*ami közvetlen eredménye az agyban ezeknek az idegi mozgásoknak ilyenféle érzet a fájdalomé, az érintésé, a szomjúságé, az éhségé, a színeké, a hangoké, az illatoké, a hőé, a hideg é és így*

³³ M. 40–41. o.

³⁴ „... quis corrigit illum errorem? An intellectus? Nusquam, sed tactus.” AT VII. 418.

³⁵ „Ad primum pertinet tantum illud quo immediate afficitur organum corporeum ab objectis externis” AT VII. 436.

tovább”³⁶. Az utolsó szintet pedig a beérkező adatok elbírálásának tartja fent, aminek elkülönítő jellemvonása az az emberi specifikum, hogy „*a nagyságot, a távolságot és az alakot egyedül elmeműveleteken keresztül, a többitől elkülönülve képes felfogni*”³⁷.

Az értelmi művelet létezése melletti érvelésnek további említésre érdemes vonatkozásai vannak. Ugyanis az ellenvetések írójának arra az ismeretelméleti módszerére, miszerint az elkülönített érzetadatok helyes felhasználása által az ember számára elérhető legnagyobb bizonyosság ragadható meg, a Descartes által javasolt eljárás, miszerint az értelem működésétől várjuk a helyes ítéletet, még azokat a megítéléseinket is kikezdi, amelyekről korábban azt hittük, hogy bennük nem lehet kételkedni.³⁸ Descartes álláspontjának védelme érdekében a distancia megteremtése mellett még avval érvel, hogy az első két szintnek nincs igazságértéke, ez csak a harmadik szinten léptetődik érvénybe az értelem közbeavatkozása révén.³⁹ Illetve az értelem megkerülhetetlen voltát bizonyítandó megemlíti, hogy ha a gyermekkorunkban, és ha ítéletfelfüggesztés szándéka nélkül ítélünk a különböző világban található dolgokról, akkor is rendelkezésünkre áll a helyesbítő érzéklet, mégsem tudjuk ellensúlyozni a helytelen látványt.⁴⁰

Olvasatom szerint ez a harmadik szint, ami képes azt a nívót garantálni a helyes ítélet meghozatala szempontjából, vízvázasztó lehet az úgynevezett descartes-i érzékelés elmélet megértése tekintetében is. Ugyanis látható, hogy ez a szint olyan fogalmakkal operál, amik közvetlenül illetve a *sensus communis*, azaz az érzékelés második szintjén sincsenek adva.⁴¹ Így példának okáért egy olyan színfogalom kerülhet itt ingerfüggetlenül az elbírálás elé, ami a nagyság, a távolság és az alak a priori világát idézik, és azokkal egyenérékűen mentesek minden *res extensát* jellemző módozatiságtól. Magyarán úgy tűnik, mintha Descartes a mellett érvelne, hogy az értelem címszava alatt egy minden konkrét érzékadattól elzárt „szobában”

³⁶ „[*Secundus continet id omne*] quod immediate resultat in mente ex eo quod organo corporeo sic affecto unita sit, talesque sunt perceptiones doloris, titillationis, sitis, samis, colorum, soni, saporis, odoris, caloris, frigoris & similium...” AT VII. 437.

³⁷ „...magnitudinem, distantiam & figuram per solam rationacionem unas ex aliis percipii posse...” AT VII. 438.

³⁸ Ld.: „Itaque si sensus omnes rite dispositos adhibeas, qui semper idem renuntient, maximam omnium certitudinem; cuius homo sit naturaliter capax, assequeris; quae saepenumero te fugiet, si mentis operationi fidas, quae saepe aberrat in iis, de quibus nequidem dubitari posse credebat.” AT VII. 418

³⁹ „Nam de primo & secundo sentiendi gradu manifestum est hic non agi, quia nulla in ipsis falsitas esse potest.” AT VII.

⁴⁰ Ld.: „Quod autem hic additur, nempe illum errorem non intellectu, sed tactu corrigi, non potest a me concedi, quiaetsi ex tactu baculum rectum esse iudicamus, idque eo iudicandi modo, cui ab insantia sumus affueti, quique idcirco sensus vocatur, non tamen hoc sufficit ad errorem visus emendandum, sed insuper operae est, ut aliquam rationem habeamus, quae nos doceat eredendum esse hac de re iudico, ex tactu, potius quam iudico ex visu, elicitio: quae ratio, cum in nobis ab infantia non fuerit, non sensui, sed tantum intellectui, est tribuenda.” AT VII.

⁴¹ Arbini, Roland: Did Descartes Have a Philosophical Theory of Sense Perception? In: Journal of History of Philosophy 21/3. The Johns Hopkins University Press. 317–337. o.

mérlegelő funkcióról beszéljünk. Mondhatni egy olyan helység létéről értekezik, ami korántsem magától működik, noha alapanyagát a kezdetek óta magunkban hordjuk. Ebben a hermetikusan lezárt entitásban születhetik meg az eredmény arra vonatkozóan, hogy az ingerlések milyen igazságértékkel rendelkeznek egymás vonatkozásában, és a külvilágban is.⁴² Az, hogy itt a milyen programot gondol el Descartes, az Optikák második értekezése a bizonyíték, ahol a viszonyok megállapítása és a törvényszerűsíthető kijelentések terrénumának konferálása történik meg a labda útjának és a fény megtörése kapcsán, és mintegy a két érzetútvonal közötti részrehajlás érdekében iktatódik be az értelem reláció- és egyetemességkereső, a „csupán-tapasztalattól” pallérozottságával különböző ítélete.⁴³

Tehát alkalmaznunk kell egy az emberi megismerés szempontjából korántsem magától értetődő műveletiséget, hiszen egy gyerek vagy egy előítéletei rabságában megrekedt ember, ahogy Descartes fogalmazna, nem képes erre a helyes ítélet eléréséhez szükséges funkcióra. Egyúttal alkalmazkodnunk is kell ezen ingermentesített viszonyuláshoz, mert a közvetlen érzetek tudományos proposícióinak megszerzése érdekében óhatatlanul ebbe az egyetemleges mezőbe kell belépni, ami tehát azt is jelenti, hogy olyan mértékű distancia jön létre köztünk és az észleleteink között, ami révén a nem az 'igaz-hamis' libikókáján elbírálható információk annak a veszélynek vannak kitéve, hogy teljes mértékben elkerülik a figyelmünket. Ugyanis úgy tűnik az értelem hasonlítható egy a hétköznapi érzéktartományok felé magasló őrtoronyhoz vagy kilátóhoz is, ahol a felfokozott figyelem által a lent elterülő adatok madártávlati viszonyvonatkozása adott csupán, és a lentiek bioszféráját adó elemek, sőt a bennük izgó-mozgó egyedek partikularitása is kivehetetlen, vonásaik pontszerűek, tapintásuk elképzelhetetlen, illatuk is csak mint valami panoráma-egységbe olvadóan jelenlevő. Ez a hasonlat, ami a descartes-i teória következetes kibontásából származik, nem tekinthető ellentmondásnak a korábbi lokuszokkal, hiszen, ha a Szabályok interpretációjára utalok vissza, ahol az értelem a többi gondolkodásbeli elemmel együttesen üzemelt, az őrtorony fogalma is önmagában foglalja azt a területet, ami fölé magasodhat a megfigyelő tekintet.

Mégis legalább két nehezen kibékíthető ellenvetésre szeretnék rávilágítani ezzel az értelem-koncepcióval kapcsolatban. Az első szerint az értelmi funkció rendelkezik valami személyen belüli geneológikus index-szel. Hiszen ez szükségszerűen következik az értelem – jólhet csak kritikus – működésének korántsem velünk született, univerzalisztikus jellegéből, amit a módszeresebb használat érdekében tett gondolkodó egyed erőfeszítései kódolnak bele a

⁴² Descartes, René: Test és lélek, morál, politika, vallás. Válogatás a kései írásaiból. Osiris, Bp., 2002. Szerk.: Boros Gábor és Schmal Dániel. Ford.: Schmal Dániel. 54. o.

⁴³ Ez az értekezés angolul is hozzáférhető. Descartes, René: *The World and Other Writings*. Cambridge University Press. 2004. Fordító és szerkesztő: Stephen Gaukroger 76–84. o.

descartes-i szisztémába. A másik pedig így hangzik, hogy mennyire tud ez az esküdszéket modelláló funkcionk visszavonulni tanúi, az érzékek; és a vizsgálódásait kivitelező emlékezet és képzelet elől, amiknek a révén a két egy időben nem adott érzet egyáltalában összevethető? E tekintetben maga Descartes is összevetésről beszél, ami mindkét funkciót bevonná az ítélet kimondásába, és ezáltal az apodikticitás pillanatszerűségébe a diakrón adatok zavaros vize szivárogná be.

Végezetül a tanulmány *végéhez-jutó úton-maradása* érdekében arra fogok rátérni, hogy az életmű érzékelés elméleti gerincét jelentő leírás milyen olvasatot engedélyezne Descartes hangészlelése szempontjából. Az első dolog, amit meg kell jegyezni e kérdés vonatkozásában, hogy a Compendium-ban lecövekelt nézőpont, miszerint a hangok kettős természetűek, egyrészt mert matematikai, másrészt hatásuk szempontjából értékelhetőek, visszaköszön fizikai teória vonatkozásában is. Hiszen a minőségi vonatkozásban felállított descartes-i kordon pontosan azt eredményezi, hogy, amit hallunk pusztán az az állatoknál is esedékes érzet, és ennek megítélését legfeljebb a túlradó dózis elleni tiltakozásuk fejez ki. Hogy mi mégis szépséget, – ami azért gyorsan tegyük hozzá Descartes-nál áttekinthetőséget jelent elsősorban – azaz harmóniát fedezünk fel, az már az eredeti hangok számokká redukált rendezésének következménye. Ezt alátámasztandó Descartes a hangokról így nyilatkozik egy levelében: „... *a hang nem más mint egy konkrét légmozgás, ami füleinket éri...*”⁴⁴

Ehhez még hozzávehetjük azt, és ez az adalékanyag a szakasz elején bemutatott szempontrendszer adekvátsága melletti érv is egyúttal, hogy az utolsó befejezett Descartes opus, A lélek szenvedélyei című munka miképpen értekezik a kérdéssel.⁴⁵ Látható, hogy ez a kései mű közvetlen visszautal az Optika című munkára, s az évek folyamán átalakuláson keresztülmenő ontológiai látásmód tükrében sem tagadja meg, írja át a korábban kimunkált ismeretelméleti elképzelést. Noha ebben a munkában több nehéz kérdés feloldására is törekszik, mint például az akaratlagos-, illetve a pusztán reflex-mozgások kérdésköre, illetve az életszellemek általi mozgás-áttételeződése. Ezek a problémalátások már egy érettebb anatómiai gondolkodásmódra vallanak, amivel a korábban taglalt áttételeződés csonkaságát orvosolja a rendszerében, de mindent egybevetve az alapséma a korábban kidolgozottat követi. Mint a 23. paragrafusban írja „*azok a tárgyak okozzák, (legalábbis amikor a vélekedésünk nem hamis), amelyek bizonyos mozgásokat keltve a külső érzékszervekben, az*

⁴⁴ AT I. 223–224.

⁴⁵ Descartes, René: A lélek szenvedélyei és más írások. L'Harmattan I. – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék. Bp., 2012. Ford.: Boros Gábor és Gulyás Péter. 7–26. paragrafusai. 70–81. o.

idegek közvetítésével az agyban is mozgásokat keltenek, s e mozgások idézik elő, hogy a lélek érzi e tárgyakat.”⁴⁶

Felvetődik azonban még egy kérdés, hogy miért is szükségszerű ezt a teoretikus hozzáállást érvényesíteni olyan vonatkozásokban, amik nem olyan tudományos eredményeket hoznak a konyhára, mint mondjuk a látásból merítkező tudományok. Rögvest adódik a válasz, hogy azért, mert a kor elvárása volt a zene irányába a tudományos igényű megalapozottság megteremtése. Mégis, ha jobban belegondolunk, mennyiben ez a legidentikusabb irányvonal, amire rálehetünk, ha a zenéről beszélünk? Arra szeretnék célozni, hogy az imént már taglalt alkalmazkodásunk az ész nivóját jelentő műveletiséghez nem vonja e szükségszerűen magával azt is, hogy elveszítünk a jelenség vonatkozásában olyan aspektusokat, amik által csak félértelmezésre lehetünk képesek? Túlzó intellektualizálásunk reflektálatlanul hagyása révén nem sikkad-e el olyasvalami, ami révén az így kialakított teória létét csak az önkényesen húzott határookra épített limesek szavatolnák? Nem lehet-e egy olyan identikus kérdést feltenni, ami nincs ilyen búrák védelmére utalva?

Descartes jóval a Compendium kéziratának megírása után is úgy gondolta, hogy a lehető legfontosabb szempont szerint tárgyalta a zenét. Erről így vall 1638. október 11-én: *„ugyanazt írnám [a zenéről] mint 19 éve.”*⁴⁷ Azonban fel kell tennünk az iménti kérdések után, hogy vajon tényleg nem változott-e semmi a filozófus gondolkodásában, vagy ha eddig még nem is változott, később nem állnak-e be olyan döntő változások a descartes-i gondolkodás terepasztalán, amik miatt már nem írhatná ugyanazt mint korábban? Ugyanis most, hogy az egységesnek tekinthető érzékelélmélet vonatkozásai viszonyában a tükrözöttségbe és a „túlintellektualizálásba” fült zenei jelenség komplexitását kellett megtapasztalnunk, érdemes lesz egy másik descartes-i „slágertéma” megvizsgálásába kezdenünk. Hátha e *Hádész szerepét* alakító szöveghelyek után a célunk elérése érdekében megértőbbekre lelünk, azaz az elérni kívánt kérdés-horizontunk megleléséhez hozzásegítőkre találunk majd.

⁴⁶ Id. m.: 79. o.

⁴⁷ AT II. 388.

Acto 4

Az érzékelést taglaló elemzés és az ebből fakadó kérdések feltárása után a téma kivesézéséhez egy másik mozzanat felé kell fordulnunk. Így a hátralevő részben az a kihívás áll a tanulmány előtt, hogy olyan a descartes-i fundamentumban bekövetkezett változásról ejtsen szót, ami révén rálehetünk arra a meglapuló gondolati apparátusra, ami által a zenei jelenségéről mondandó találó lehessen, azaz a legidentikusabb, legeredendőbb, leginkább a zenei szerint önmagánál maradó descartes-i eszköztárra bukkanjunk. Ez a téma pedig nem más, mint a velünk született ideák problematikája.

Ugyanis mint már korábban jeleztem a kérdés taglalásához figyelembe kell vennünk mindazokat az elemeket, amik a Compendium perspektívájából relevánsak lehetnek, ilyen volt a módszer illetve az érzékelés mibenléte Descartes-nál; de azokat is, amik a zenei kérdéséhez e szemüveg szűrőjéhez közvetlenül nem tartoznak hozzá. Hiszen, ha a zenét lecsupaszítjuk pusztá történéssé, ezáltal zárójelezzük élvezet-nyújtó módozatának esztétikai, szociológiai vetületeit, legalább két tengely húzható meg még már ahhoz is, hogy az imént taglalt érzéki történés bekövetkezessen. Ez a páros pedig az egymással szorosan összefüggő időiség és a mozgás. Ez a két új szempont pedig rögvest visszaatal minket Descartes szövegeihez, hogy most azt vegyük górcső alá, hogy a gondolkodó miképpen vélekedett e tágabb vonatkozásban. Vagyis ez a hétköznapi kérdésmező oda utal Descartes szisztémájában minket, ahol ezek fellelhetők. Tehát ez a taglalás egyrészt visszanyúl a korábbi érveléshez, mivel a mozgás ártérkelődésével az érzékelés harmadik szintjének elemei közé nyerhetünk bepillantást, másrészt az idő kérdésének érintőleges taglalása lehetővé teszi azt, hogy olyan útvonal megrajzolásába foghassunk, ami *a szűkös taglalás alvilágában raboskodó zenei* valós identitása szerinti.

Mielőtt e gondolatmenetbe belekezdénék előrebocsátom, hogy a gondolkodás elemeinek fogalmi apparátusát nem fogom egységesként feltüntetni. Miként Peter Machamer és J. E. McGuire könyvükben felhívják a figyelmet arra, hogy aki a korai és kései Descartes szövegek között különbséget nem téve interpretálja a szerzőt, az kétségtelenül hibába sodródik,⁴⁸ mert – s egyben másrészt – a descartes-i gondolkodás az idők folyamán a metodológiai és érzék-központú szemléletmód felől, egy a metafizikai alapokba ágyazott

⁴⁸ Machamer és McGuire: Descartes's Changing Mind. Princetown University Press, Princetown, 2009. 1. o. (=DCM)

ismeretelmélet irányába mozdult el.⁴⁹ Noha én eddig a mellett érveltem, hogy az érzékelés elmélet az életút folyamán, ha nem is teljesen egységes, de mélyrétegét tekintve meglehetősen egy kaptafára épülő szegmens Descartes-nál, aminek kevésbé változó volta meglehetősen érdekes kérdéseket vethet fel az iménti szerzőpáros másodikként megemlített megjegyzése viszonylatában.⁵⁰ Az egységben láttatott érzékelés elmélet a ténye koncepcióm szerint nem állja útját, hogy az érzékelésről formált meglátások változatlansága mellett dimenzionális átalakulások menjenek végbe metafizikai aspektusát tekintve a descartes-i gondolkodásban. Ugyanis mint láttatni próbáltam, a több munkából előhívható érzékelés elméletet megrajzó descartes-i kontúrvonal a szegmens inkább konstans szövegezését tükrözi. Ellenben a nüansznyi differenciák labirintusába ragasztott volna bennünket a probléma evolucionalizáló mímélése, ami jóllehet rengeteg érdekességgel szolgálhat, de jelen tanulmány kérdésfelvetése tekintetében letérésnek számítana. Továbbá e célravezető taglalás, semmiképpen nem akadályozza meg, hogy a következőkben áttekinthessük a gondolkodás eszköztárának diakronitását, ugyanis ezt a feladatot a tanulmány intenciójának *végigjárásának* érdekében képtelenség lenne nem figyelembe venni.

Ezt a fejlődést három stádium kiragadásával szándékozom szemléltetni. A Szabályok segítségével fel szeretném vázolni a kezdeti látásmódot, amit a metafizikai szempontrendszerre mondhatni süket gondolkodó tudományos ismeretre törekvése közepette képviselt. Majd egy az Elmélkedések az első filozófiáról idején a rendelkezésére álló elmebéli apparátus megszűntetésével szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy miképpen is lehetséges az, amit a kései Descartes az elmebéli tartamok tekintetében írt. Mindeközben szimultán rá fogom olvasni a kérdéskör származékait a zene esetében adott, illetve lehetséges megfontolásokhoz. A Szabályok esetében a Compendium vonatkozásában, a későbbi szöveghelyek viszonyában pedig mindinkább e korai írás metakritikáját nyújtva, ami által már korántsem a zsenge megtisztítása, hanem egy a descartes-i mélyréteg felfedésért történő sövényvágás kivitelezői leszünk.

Így most azt kell feltárnunk, hogy mi az, ami az ominózus külvilági mozgás testünk receptorait érve, idegeink mozgása révén az értelmi műveletek jól-szigetelt szobájában a rendelkezésünkre áll. A Szabályokban Descartes az igazság keresése érdekében a módszeres kutakodás kikövezése érdekében a VIII. szabályában úgy véli, hogy

⁴⁹ Id. m. 2. o.

⁵⁰ Itt arra utalok, hogy annak ellenére, hogy René Descartes érettebb elképzelései, mind az elmebéli tartamok, a mozgás, az Isten és teremtése vonatkozásában, miért tudnak olyan zökkenőmentes módon összepasszolni a korábban kimunkált természetfilozófiai és ismeretelméleti álláspontjával. A kérdés egyfajta olvasatát, miszerint Descartes metafizikai szempontból nem kívánt, mivel egyáltalában nem is lehetséges, hozzátenni a kérdéshez, érdekes szövegezését nyújtja Arbini 41. lábjegyzetben megemlített tanulmánya.

„[n]em is olyan mérhetetlen munka e világegyetem minden dolgának gondolatban való átfogása, hogy felismerjük, hogyan vannak az egyes tárgyak elménk vizsgálatának alávetve; mert semmi sem lehet olyan sokszoros vagy szétszóró, hogy ama felsorolás segítségével, amelyről szoltunk, ne lehetne azt biztos határok közé szorítani és néhány fejezetben elrendezni.”⁵¹

Világos ebből a szakaszból, hogy meglehetősen optimista nézeteket vall a gondolkodó az ügyben, hogy az általa tanácsolt módszeresség égisze alatt eredményes lehet a tudomány bizonyosság-, törvényszerűség keresése. Jóllehet folyton-folyvást jelzi, hogy csak bizonyos határokon belül: „... ha valaki pontosan megtartotta az előző szabályokat, valamely feladat megoldásával kapcsolatban, s ez mégis valahol megállásra készteti, akkor bizonyosan fel fogja ismerni, hogy a keresett tudást semmiféle igyekezettel nem képes megtalálni...”⁵² A gondolkodás minőségi és mennyiségi jellemzése után ebben a szabályban felvázolja a XII. szabály programját. Itt is jelzi az általunk már taglalt elméleti négyes egymásrataltságát, és az értelem szintjén adódó igazságértéket, de ezzel együttesen ugyancsak itt mutatja be számunkra az értelem által elérhető dolgok felosztását is. Mint róluk írja: „Ebből a szempontból felosztjuk őket egészen egyszerű és komplex vagy összetett természetekre.”⁵³ A következő szabályban kifejti, hogy az igazság biztosabb megragadása érdekében „[h]ozzá kell szoknunk ahhoz, hogy oly keveset és annyira egyszerű dolgokat fogunk át egyszerre gondolkodásunkkal, hogy csak akkor higgyük, hogy tudunk valamit, ha ezt éppolyan határozottan átlátjuk, mint azt amit minden közül a leghatározottabban megismerünk.”⁵⁴ Látható tehát, hogy Descartes olyan világos elemekből rakatja ki a tudás puzzle-térképét, amik „lepárlását” valójában az elme végzi. Így a világban szereplő dolgoknak végső, tovább nem analizálható gondolatilag rendelkezésünkre álló elemei kell, hogy legyenek ezek természetek, amik mögé már racionálisan nincs tovább kérdezési lehetőségünk.

A XII. szabályban részletesen kifejti ezeknek az elemeknek a karakterisztikáját. Egyszerű tartam lehet tisztán értelmi, anyagi vagy egyszerre mindkettő szerinti. Az elsőre a megismerés vagy a kétely, a másodikra a kiterjedés vagy a mozgás, az utolsóra pedig a tartam vagy a létezés lehetne a kiragadott példa. Továbbá az ily módon intellektualizált világ alkotóelemei közé tartoznak még a privációk és negációk által felöltő megismeréseink is. Illetve jelentős apparátust szolgáltat a közös fogalmaknak nevezett relációfelállító készség is.

⁵¹ Descartes, René: Szabályok az értelem vezetésére. In.: *Válogatott filozófiai művek*. Akadémiai kiadó, 1961, Bp. Ford.: Szemere Samu. 110. o.

⁵² Id. m. 107. o.

⁵³ Id. m. 110. o.

⁵⁴ Id. m. 112. o.

Ezek az elemek, egyszerűségükönél fogva intuitíve, egy tiszta értelmi tekintettel átfoghatóak. Így a tényleges ítélet csakis az egyszerű természetekről lehetséges.

Tehát a világ, amit értelmünk működése által tekinthetünk igazságértékkel felruházottnak, ilyen intellektuálisan kivonatolt alkotóelemekből áll össze. Amit ki szeretnék emelni ebből a szemléletből az, hogy a velünk született ideák descartes-i cégére helyett, itt inkább egy parcellázásra készítő elme-tevékenységgel van dolgunk. A világ analíziséhez rendeződő módszeres igazságfeltárás ez. Ami az értelem velünk született képessége, de ez a képesség korántsem olyan pontszerű, alapul szolgáló apodiktikusság, mint amit majd azt a cogito-argumentum szolgáltat. Továbbá az összetettség futóhomokja alatti szolid réteget kitevő elemek bizonyosság-értéke nem olyannyira megemelt értékű, hogy mindent megelőző bizalmatlanság-indexe illesse a kiterjedt, materiális dolgok tartományát. A csalatkozás persze az ehhez a térrehozhoz közelálló elméleti funkciók tilóval nem illetett applikálásából adódik, de valójában ez a ficamodás helyrehozható a kellően felügyelő értelem józansága által.⁵⁵

Fontos kiemelni még azt is ebből a gondolkodói stádiumból, hogy a mozgás az anyagi egyszerű elemekhez tartozik. Descartes fiatalon úgy gondolta, hogy a mozgás a külvilágban található meg, ezt mintegy passzívan észleljük, e koncepció az objektumok aktivitását jelzi. E mögött az a feltevés húzódik meg, hogy fiatal korában úgy vélte, a világot Isten úgy teremtette, hogy adott mennyiségű mozgással ruházta fel azt, de ő maga a partikuláris mozgások megtörténésének csupáncsak lehetőségfeltétele és nem a tényleges aktora.⁵⁶

Ezeknek a korántsem járulékos szempontoknak a tükrében fel szeretném vázolni, hogy mi is az a tényleges álláspont, amit a korai szövegeit megíró Descartes képviselhetett a zenei vonatkozásában. Van egyszer a minket szuverénként érő külvilági mozgás, ami a hallóidegeinken keresztül kerül az értelmi feldolgozás elé. Itt e külvilági mozgás áttételeződik egyrészt gondolatbelivé, ami számszerűsítést és időiségétől való megfosztottságot jelent. A konkrét összehangzás viszonyában tudunk kimondani tudományszerűt a zenéről, s ez az értékítélet, ami egyúttal igazságreláció is, egyetemes. Tehát mintegy a befogadót és a zeneszerzőt is kötelezi, hogy e mondható igazság útján viszonyuljon a zene közös-szóvá alakulni képes metadiskurzusában, azaz vitatkozás zsinórmértékéül szolgáljon akár komponálás-technikai, akár szimplán ízlésítéletbeli az. Azonban Descartes maga vallotta be, hogy a zenének van egy szubjektív vetülete is, ami függ a hallgató személyétől, egy adott személy aktuális kondíciójától, amiben akár egy adott mű is másként érheti, így mintegy

⁵⁵ Ld.: id. m 110. o.

⁵⁶ Ld.: DCM. 119–27. o.

magának mond ellent, tudniillik mindaz az objektivitás, ami módszere révén elérhetővé válik, annak nincs képessége arra, hogy a gyakorlatban, mindennapjainkban érvényesítse nívumát.

Számomra úgy tűnik, hogy ez a kételtű megközelítés, amivel önmagában nem is lenne gond, valójában két egymással kibékíthetetlen szempontrendszernek a zenei jelenségének valamiképpen megmagyarázása érdekében való, összefoldozása. Mondhatni két jól kitaposott emberi viszonyulás közti cikázás, ahol az egymás csonkaságát kiegészítő regiszterek felváltott használata révén várható az, hogy „koordinátarendszerükbe” leképeződjek az, ami bennünket mint *zenei* ér. Valójában a külvilág mozgásai annyiban tudnak megnyilvánulni mint vizsgálható tények, amennyiben értelmileg kimerevíthetőek. Ami ezen kívül marad, ahhoz mintegy állati lélekszintjeink hazard diszpozíciója révén csatlakozhatunk. Utóbbi kizorol a megvitathatóság műhelyéből. De nagyon fontos, hogy e kizorítás is az értelem nívójának behatárolt üzemelési-jogosultsága érdekében megy végbe. Hiszen már egy gondolatilag lehatároló mondat is csupán – mint az akusztikaiba ívódó gondolati-képződmény – egyfajta ítélet arról, ami kimarad, tehát egy önkényes elhatárolás. Továbbá a kimetszett sikerek érdekében a zenei jelenségének közvetítetté tévése egy olyan dichotómia számára, ami meglehetősen antropomorf jellegű, hiszen inkább a tudomány és az esztétika szempontrendszere szerint való, semmint a jelenség eredendően egységes és osztatlan jellegének megfelelő lenne.

Mondhatnánk, hogy olyan horizont elfoglalását várom Descartes-tól az iménti fejtegetéseim tükrében, ami pontosan, hogy azt követelné meg a gondolkodótól, amitől e munkájában kimondottan is ódzkodott, tudniillik, hogy komplexitásában szemléljen egy jelenséget, ami esetünkben a zene lenne, *zenei* betörésének viszonylatában. Ez jogos ellenvetés, csak hogy én arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ha elemszerűsítés útján szeretnék hozzányúlani ehhez a kitüntetett eseményhez, akkor elhibázott lesz az, amit mondani tudunk majd egyáltalában a zenével kapcsolatban. Másrészt arra próbálok rávilágítani, hogy így egy olyan jelenséget szeretnénk beleszorítani a descartes-i szemlélet kalodájába, ami által deformáljuk azt az adottságot, ami filozófiailag is megadathatna a számunkra. Harmadrészt szubjektív rostámon szerettem volna karikírozva a reflektorfényt gyengéjére irányítani annak a descartes-i megközelítésnek, ami később bizony nem módosult. Viszont az elhibázott szempontrendszer bélyegének rásütése ellenére szeretném buzdítani magunkat, hogy ne adjuk fel a keresést, lépünk tovább a gondolatmenet átalakulásával mi is, mert ha van olyan kritikai álláspont, ami ezt a bélyegezést meg merészelte tenni, akkor még az is lehetséges, hogy az identikusabb felé történő elmozdulásra is rálelünk.

A következő stáció, amire az életút alakulása folyamán felhívnam a figyelmet az Elmélkedések az első filozófiáról ideje lesz. A gondolkodó életének ebben a szakaszában mindinkább a metafizikai talapzatkeresés felé fordul, ami által a test lélek szeparáltságának élesebb elkülönítése végett, az elmebéli tartamok is jelentős átgondolása ment végbe.⁵⁷ Így a következő elemzés által arra próbálok meg rávilágítani, hogy Descartes gondolkodásának a fordulópontján milyen kép is rajzolódik ki számunkra a Szabályok esetében is bemutatott kérdések viszonylatában.

Az egyszerű elemek helyett az ideák fogalma válik központivá a gondolkodás vonatkozásában. E fogalomról írja, hogy „*mindazt ideának nevezem, amit az értelem közvetlenül felfog.*”⁵⁸ Az ideák további felosztása úgy néz ki, hogy egyrészt lehetnek dolgok képei, illetve a közvetlen felfogás által ideának nevezhető egy gondolati aktus reflektív megragadása is.⁵⁹ A dolgok képei pedig további felosztásra tesznek szert, amikor is Descartes megjegyzi: „*egyesek velünk születettek, mások külső eredetűek, ismét mások pedig saját tevékenységeim eredményei.*”⁶⁰ A gondolkodás mibenlétét átértékelő folyamatnak kitüntetett állomása ez, amikor is Descartes a Szabályok idején kifejtett koncepcióját átírja azzal, hogy bevezeti a velünk született ideák által kimunkálható bizonyosság eszméjét. Arról van szó ugyanis, hogy az, ami egykoron az elme erejétől függött, tudniillik, hogy a tapasztalatban különállóként adott dolgokról általánosságokat jegyezzen fel, arra itt már az agy számára a tapasztalatot megelőzően hozzáférhető ideák megértésre hajlamosító szabály-rendje által nyílik lehetőség.⁶¹

Descartes az ideák legszűkebb halmazába *res cogitans* apodikticitását szavatoló tagokat sorolja bele azzal, miszerint „*[a]zt ugyanis, hogy megértem, mi a dolog, mi az igazság, mi a gondolkodás, úgy tűnik csakis saját természetemtől kaphatom.*”⁶² Descartes ezt a szolipszizmushoz veszélyét is magában rejtő álláspontot a korábbi gondolkodásában is meghatározó elgondolások által oldja fel, miszerint Isten végtelenségének belátása révén egy a tapasztalatból ki nem nyerhető ideáról beszélhetünk joggal, ami hasonlóképpen velünk született, mint az a három, ami a megértést garantálja. Ezzel egy újabb pillérrel

⁵⁷ „As we have noted, there is an evident 'empiricist' bent in his early thinking according with some general notions are generated by abstraction from the particulars of experience. By the 1640s, Descartes thinks the method of abstraction is a negative procedure able only to produce an inadequate understanding of things, ... Significantly innate ideas take on a greater importance.” DCM 35. o.

⁵⁸ M. 144. o.

⁵⁹ M. 47. o.

⁶⁰ M. 48. o.

⁶¹ DCM 178–9.

⁶² M. 48. o.

rendíthetetlené téve koncepcióját, mert ez az idea lesz a kiterjedt dolgok létezését biztosító erő.

Továbbá az álláspontja módosult a téren is, hogy mi is a szerepe Istennek a gondolkodó dolog viszonyában, továbbá a világgal kapcsolatban. Az önbizonyosságára rálelő és a végtelen ideájával rendelkező res cogitans számára ugyanis az a belátás adódik a III. elmélkedésben, miszerint Isten úgy fogható fel a teremtés vonatkozásában, ami „*újból megteremt e pillanat számára, azaz fenntart engem*”⁶³, mert mint érvel

*„[h]a ugyanis elég figyelmesen vizsgáljuk az idő természetét, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy pontosan ugyanakkora erőre és pontosan ugyanarra a tevékenységre van szükség ahhoz, hogy egy dolgot tartamának bármelyik pillanatában fenntartsunk, mint ami ahhoz szükségeltetnék, hogy újból megteremtsük, ha ez nem léteznék”*⁶⁴

Így valójában a korábban a kiterjedt dolgok hosszabb láncra eresztett szabadsága helyett a tökéletes lény soha nem szűnő közbeavatkozása az, ami által a mozgás és a változás a világban végbemehet. Így az ominózus áttételeződés, amit ennek a művének ellenvetéseire adott válaszában, az érzékelés elmélet rövid kivonatában olvashattunk, amit az előző szakaszban interpretáltam, e tökéletes lény időt generáló aktusának eredményeként lesz lehetséges.

Már ezek a változások is elgondolkodtatóak arra nézvést, hogy, ha Descartes életének ezen a pontján elővenné újból a zene kérdését, miképpen gondolkodhatott volna arról. Azonban mielőtt az elmulasztott elmozdulás mibenlétére vonatkozó megjegyzéseimet felsorolnám, rögtön az életút végén tett döntő kijelentések irányába szeretném fordítani a figyelmünket. A gondolkodó három évvel a halála előtt egy az életét megkeserítő vita részese és a vitát generáló félreértés okozta vádaskodás áldozata lett. Ugyanis egykori tanítványa, csodálója Regius félreértelmezve mestere tanait, kiferdítve adta elő mint sajátját, amivel Descartes egzisztenciáját is veszélybe sodorta. Ami a számunkra ebből a kései álláspontot kifejtő vitából megvilágító jellegű, azt szándékozom bemutatni, mert benne az eddigi kérdés árnyalása szempontjából nem elhanyagolható adalékanyagokra lelhetünk.

Az első, az Elmélkedések szempontjából kissé visszás részlet úgy hangzik a velünk született ideák felvételének szükségtelenségének vádja ellenében, hogy

⁶³ M. 61.o.

⁶⁴ U.o. A kurziválás tőlem származik.

„[s]ohasem írtam azt, és sohasem voltam azon a véleményen, hogy az elmének olyan veleszületett ideákra volna szüksége, melyek a benne levő gondolkodási képességtől különböznek. Minthogy azonban arra lettem figyelmes, hogy vannak bennem bizonyos gondolatok, amelyek nem a külső tárgyakból, nem is akaratom elhatározásaiból, hanem kizárólag a gondolkodás bennem levő képességéből léptek elő, hogy azokat az ideákat vagy ismereteket, melyek e gondolatok formái, megkülönböztessem más kívülről jött vagy mesterséges ideáktól ezeket velünk születettnek neveztem.”⁶⁵

Ebből a szövegből látható, hogy valójában képességnek tekinti a gondolkodást, aminek tartalmi ennek a velünk született gondolkodási képességnek alárendelten velünk születettek, ugyanis ezek a gondolkodás elé, mint a gondolkodni képes önmaga által képzett entitásaként kerülnek. Azaz mindazon velünk született ideák, amiket az Elmélkedés szövegéből kinyertünk, csakis azáltal lesznek ilyenek, hogy nincs másuk a külvilágban. A gondolkodás, az igazság és Isten a descartes-i gondolkodás karcolatából nem is ösztökélnek ellenvetésre az újonnan hozzáírt szempontrendszerbe illesztésük tekintetében. Azonban, ha elfogadjuk Descartes érvelését, akkor a létezés ideája és a dolog ideája is e benső légmentesen elzárt elmébéli működés feltaláltjaként kerülhet mintegy igaznak stigmázottan vissza a kiterjedt lét áramába. Így a Szabályok absztrakcióra és analízisre kötelezett gondolkodása átértékelt ezennel már világa képzője lesz. Mivel Isten ideájának az Elmélkedésben taglalt képzetét ekkoriban már nem másította meg a francia, így a *res cogitans* lesz, amelynek megértéséhez Istennel szembeni inkonzisztenciája elszakíthatatlanul hozzátartozik, saját gondolati világának felépítője. Annyiban visszas ez a rész, amennyiben ez a narráció az Elmélkedések lépéseit feldúlva azt követeli meg, hogy a gondolkodás ideáját a gondolkodás képessége által ragadjuk meg, ezáltal kihangsúlyozva a *cogito-argumentum* körben forgásként is interpretálható veszélyét.

Viszont, a második adalékanyag, ami az első következményeként üti a markunkat az, amikor Descartes döntően újszerű lépéseket tesz az érzéki ideák leírásában. Mint írja:

„Bárki, aki megfigyeli, hogy érzékelésünk meddig terjed, s pontosan mi is az, ami az érzékekből a gondolkodási képességig eljut, el kell, hogy ismerje, hogy

⁶⁵ Descartes, René: Test és lélek, morál, politika, vallás. Válogatás a kései írásaiból. Osiris, Bp., 2002. Szerk.: Boros Gábor és Schmal Dániel. Ford.: Schmal Dániel. 53. o.

úgy, ahogyan azokat a gondolkodásban kialakítjuk, egyetlen dolog ideáját sem az érzékektől kapjuk.”⁶⁶

Ez azt jelenti, hogy ha receptorainkat egy kiterjedés-eredetű mozgás éri, akkor már ez sem a behatással egynemű észlelés. Az pedig, ami az érzékelés harmadik szintjén jelen van a gondolkodás számára, az egyértelműen nem származhat a külvilágból, ezek velünk született képességek, amik által mindennemű tapasztalatunk lehetséges. Ilyennek tartja a kései Descartes a *mozgások*, *alakzatok*, sőt a *fájdalom*, *színek*, *hangok* és más effélék ideáit is.⁶⁷

Ebben az érvelésben arra az érdekes újdonságra figyelhetünk fel, hogy Descartes a korábbi elképzeléseihez, ami akár csak az egyszerű természetek osztályozását, illetve az erre hajazó velünk született ideák szisztémájához hozzátesz egy újabb csoportot. Gerd Buchdal is felhívja a figyelmünket erre a változásra, akinek megvilágító jellegű elemzése hívta fel a figyelmemet arra, hogy Descartes meglehetősen illékony módon kezelte élete folyamán a velünk született ideák témakörét.⁶⁸ Az újdonság pedig nem más, hogy egy negyedik csoportja rajzolódik ki a velünk született ideáknak a Regius-vitában felvázolt elméletből. Ez a csoport azonban semmiképpen sem állhat meg a maga lábán, mert mindegyik olyan a kiterjedt dolgok jelzésére aktivizálódó képesség, ami önmagában csupán úgymond kongani lenne képes. Azonban Descartes elképzelése szerint, ha ezek a képességek nem lennének eleve adottak a gondolkodó dolog számára, akkor mindazon külvilágbeli jelenségek felfogására képtelen lenne, amiknek ezek az ideák alapul szolgálnak. Így nem lenne olyan, hogy zene sem, hiszen sem a hangok, illetve a hangok alapjául szolgáló mozgás mintázatok sem segítenék hozzá a megismerő képességünket ahhoz, hogy ezt az eseményt egyáltalában megismerhessük.

Acto 5

Most, hogy a gondolkodás képességének átalakulását érzékeltettem, rá szeretnék térni arra, mi is az az alapvetés, aminek fényében Descartes végzetes önellentmondást követett volna el akkor, ha ír egy újabb zenei kompendiumot a fiatalkori mű szellemében. Illetve ezzel együttesen milyen lehet az új horizont, ami kinyerhető az imént taglalt átalakulás fényében,

⁶⁶ Id. m. 53–4.o.

⁶⁷ Ld.: u.o. (Kurziválás tölem.)

⁶⁸ Ld.: Buchdal, Gerd: *Metaphysics and the Philosophy of Science. The Classical Origins: Descartes to Kant.* MIT Press, Cambridge, 1969. 110–8. o.

Így utóbbi horizont-sejtetés arra lesz próba, hogy a lapuló mélyréteg stabilitását egy ráépíthető gondolat-épület lehetőségével tanúsítsa. Egyúttal ez az esszé azon pontja, amikor az alvilági helyére visszatántorgó *Euridiké* mint a fiatal Descartes zenei koncepciója szűrőjén adódó zenefelfogás vesztét tudomásul véve az Orpheusz történet újszerű befejezésére teszünk kísérletet azzal, hogy nem a szomorkodás apátiája általi, bakkhánsnők keze okozta vég bekövetkezésére várunk,⁶⁹ hanem a bolyongás tanulság-többletéből adódó nyereség felhúrozásának lantosaiként pengetünk „új életet”.⁷⁰

Mindannak ellenére, hogy a közvetlen Descartes problémalátás alapján a zene megreked a zenei fenomén darabolt számbavételezésénél, úgy vélem, hogy a descartes-i gondolkodás terepasztalán ott lapulnak az esemény egységét megragadni képes segéderők is. Mint az eddigi érvelésemből kiderülhetett, csonkának tartom azt a fiataalkori elképzelést, miszerint a zenei megnyilatkozás mércéjéül a jól-hangzás elemzését, illetve a szubjektivitás katalizáló közbeiktatását javasolja a gondolkodó. Az érzékelés elmélet ismertetésével és a fiataalkori gondolkodást lehetővé tevő eljárás koncepciójának bemutatásával arra törekedtem, hogy körbekocsikázzunk e foldozott megoldást körbeölelő várfalon. Azonban a korábbi gondolatmenetem csonkán maradt helye az, ami az eleddig felismeretlenül árválkodó sejtésemet őrzi. Hiszen azzal, hogy a descartes-i gondolkodás metafizikai mélységekbe merészkedett a 1640-es évekre, ezzel tagadhatatlanul új horizontot nyit meg a zene vonatkozásában a számunkra, amennyiben az ekkor kimunkált gondolati apparátushoz folyamodunk.

Az első érdekesség, hogy a zene jelensége a kései Descartes gondolkodása számára csakis fenomenális jellegű lehetne. Hiszen a Regius-vita dimenzióváltásának tükrében az észlelés frekvencia-alapú jellege lecserélődik, és egy a mozgást-egyáltalán és a hangot-egyáltalán csakis immanensen tételezni képes eseményként jelenik meg. Tehát a zene élvezetet és gyönyört fakasztó jellege a korai gondolkodás kerete által elvárt, miként kimutattuk az előjegyzések szellemével nehezen kibékíthető intellektualizált közvetítettsége után, itt már a gondolkodás önmaga alapanyagát világra segítő működésére figyelhetünk fel. Azáltal pedig, hogy a zene a gondolkodásban konstituálódik megszámlálhatatlan bonyodalmat okoz annak a jogos követelésnek a megválaszolása, hogy a zene egón túli kvalitásairól nyilatkozhassunk. Tehát a korai Descartes álláspontját az akkori apparátussal védelmezni kívánó ügyvéd számára gordiuszi problémát jelentene, hogy az objektivitás és a szubjektivitás

⁶⁹ Ovidius, Publius Naso: *Metamorphoses* XI. 1–84. Ld.: Ovidius: *Átváltozások*. Európa., Bp., 1982. Ford.: Devecseri Gábor. 299–301. o.

⁷⁰ A latin *compendium* szó nyereséget is jelent.

kétéltű jogosultságát a pragmatista 'na, de hát valamiképpen mégiscsak tudjuk e kettősség váltakoztatásából adódó magyarázatunkat alkalmazni, ha akarjuk' záróformulánál megalapozottabban bizonyítsa.

A lényeges megfigyelés pedig az, amit a descartes-i „gondolkodás-történet” inkonzisztencia belátása szolgáltatna. Ugyanis, ha a sikeres vizsgálat vágóhídjáról elmenekülő zenei eseményt a vizsgálódás „objektív- és szubjektívrend” felemás trancsírozása helyett, hagynánk saját rendje szerint megszólalni, akkor az inkonzisztencia gyakorlati leképeződésének tanúi lehetnénk. Hiszen „a két rend” vágány-üregében elkallódó esemény magyarázhatatlansága abból adódik, hogy a *res cogitans* a természet jelenségeit törvény- és igazságkereső attitűdjének tukmáló erőlködése helyett, egy a végességének belátásából „újbóli passzivitást öltő tevékenysége” lenne kívánatos. Tevékenység annyiban, amennyiben az intellektualizáltságot gondolatilag – és nem hite által – zárójelező *res cogitans* hozzájáruló aktusáról beszélünk, aminek a révén egy a „véges természetét” ért betörés-jellegű zenei esemény hordalékhordozó jellegét elismerő, a saját egó halászhálóinak árba merülése által a beáramoltból profitálni is képes én körvonalazódna.

Magyarán a metafizikai elmozdulás révén desztillálható – semmint valamiféle ismeretelméleti-esztétikai – skála szerint, azaz a véges-végtelen fogalmiságában rajzolódik ki a zeneinek a mutáción legkevésbé áteső hangzatbéli-sziluetdje, lét-módjának identitása. E vertikális pólusok csak binárisan osztályozható mértékrendje fényében – tudniillik a véges hallóé és a végtelenül csengő eseményé – az objektív és szubjektív kérdése is teljesen új értéktartományba ömlik. Emlékezzünk csak a korai Descartes-ra, akinek megközelítése arra hajlott, hogy a zene viszonyában a *res extensa* a számok objektivitásba közvetíthetősége útján taglalható; de a *res cogitans*ban kicsírázó – az előbbi áttételeződésnek eleget tenni nem tudó – „egyetemesíthetetlenség”, a diszpozíció tudományosan emészthetetlen lefokozásával a változatosság szabados ízlésére redukáltatik. Azonban az új horizont révén a kérdés szubjektív rendjét a „véges egó” lakát berendezni képes gyakorlottsága adja, ami nem csak aktuális hangulata, a zenei formanyelv tekintetében meglevő előzetes erudíciója, és így tovább, hanem az ezeket magként magához gravitáló a végtelen „talán-objektívnak” nevezhető megnyilatkozásának megfelelni szándékozása. A másik oldalon pedig a végtelenben testet öltő objektivitás megnyilvánulása olyan, mint a palimpszeszt, hiszen az „áttételesen-passzív” *res cogitans* donorszerepéből fakadó, önmagában további mintázatokra bukkanó történetté szerveződésében nyilvánul meg, és e mélyülésre képes aktusnak szükségszerűen az az előfeltétele, hogy a zeneiben megbújjon valami a szubjektívnál több, ami akár csak időtlennek álcázott vagy akár ténylegesen is ilyen. Hiszen a csend teljesen más

lehet személyenként, alkalmanként, illetve a különböző kompozíciók hangok közöttiségében is, de a csend fogalma ezek összegével együtt is ezeken túllevő-csend marad, s így a zenei mint olyan origója. A végtelen perspektívájába illesztett zenei is csendszerűségében válik igazán objektívvá.

A véges-végtelen szempontrendszerét egyféleképpen kidolgozó gondolat kísérletem után tanulmányomat azzal a kérdéssel zárom, hogy újból Descartes felé fordulok, és ha nem is ennek az általam megirányzott – még további rengeteg kutatást átgondolást és életet követelő – spektrumot hiányolom a gondolkodónál, hanem az alatta lapuló alapvetéseknek az eltékozlását „kérem számon rajta”. Tehát, hogy miért sem tette, vagy tehetette meg azt, hogy a véges-végtelen horizontjára helyezze a zene kérdését? Válaszul három alternatívát fogok megpedzeni.

Az egyik nyilvánvaló válasz az, hogy érdektelenségből nem foglalkozott azzal, hogy pályájának szemléletmód-változásra ösztökélő gyümölcsét megkóstolja. Hiszen mondhatnánk, hogy mint természettudós megelégszik azzal, hogy a természettel bármilyen mű vonatkozásában álló filozófiáját, mintegy a gondolkodó lény bizonyosságának metafizikai talapzatra helyezését leszámítva, érintetlenül hagyja.⁷¹ A második interpretációs lehetőség az lenne, hogy Descartes figyelmetlen volt csupán és nem süket e nyereségének hívószava irányába. Tegyük fel azt, sok egyéb vizsgálódása nem tette lehetővé a számára, hogy egyszer úgy igazán átgondolhassa, milyen konzekvenciák származnak abból, amit metafizikai elméletével megtámogatott filozófiája ebben a vonatkozásban jelentene. A második magyarázat lehetőséget szolgáltatna arra is, hogy talán a korán bekövetkezett halálát okoljuk szalasztásáért. A harmadik értelmezés szerint, ami a legsúlyosabb magyarázatot szolgáltatná, Descartes, ha nem is ezzel a fogalmi-apparátussal, mint mi több mint négyszáz évvel a születése után, de megsejtette, hogy foldozott szempontrendszerét az inkonzisztencia fényében a végtelen rendjébe illesztve a *zenei* léte szerinti dimenzióba léphetne. Csakhogy ez

⁷¹ Arról sajnos e tanulmány keretei között nincs lehetőségem beszélni, hogy milyen visszasságokat okozhat az, ha e mulasztásból fakadó érzéketlenséget rávetítjük Descartes Elmélkedéseire. Ugyanis korábban az a kérdés érdekelt Descartes filozófiájában, hogy ki is az az én az Elmélkedésekben, avagy, hogy milyen apparátus révén állítja Descartes, hogy az én esetében jogos fundamentum-igénnyel kell számolnunk. Amikor erről értekeztem, például Almog, Altrichter és Tözsér munkáira támaszkodva, arra a következtetésre jutottam, hogy szkepszis által indukált elemek komolyan vételével nem árníthatjuk magunkat azzal, hogy apodiktikus igazság birtokában vagyunk. Aztán ráletem Boros interpretációjára, ahol belátással egyező állítást fogalmazott meg a szerző, miszerint „...[az én] nem teremti önmagát, hanem valami mástól függő adottságként találja.” (Boros Gábor: Bevezetés: A cogitótól a generositéig. A descartes-i fa organikus egysége. In.: Descartes, René: A lélek szenvedélyei és más írások. L'Harmattan I. – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék. Bp., 2012. Ford.: Boros Gábor és Gulyás Péter. 29. o.) Csakhogy az az érzéketlenség, amit ha a zenével kapcsolatban tanúsít Descartes, erőteljesen kétségbevonja ezt egó-interpretációt is, amiben is elméletileg az én eredendően képes mintegy medialitásban létezni, nyitottan jelenlenni.

olyan elméletsezmensek átértékelését is megkövetelte volna e – önkritikából is mintás – fiktív Descartes-unktól, hogy a végtelenséggel aposztrofált Isten piedesztál-pozíciójához adja a zenei entitását,⁷² ami az Isten metafizikai szintjére emelkedését is megkövetelte volna, rengeteg viszontagságot okozva ezzel saját elmélete számára. Avagy, pont ellenkezőleg azért nem tette meg ezt az elmozdulást, mert az inkonzisztencia argumentumot maga sem vette komolyan.

Az utóbbi dilemma révén is, amihez az esszé gondolatmenetének konzekvenciái teljesen új pro és kontra érveket szállíthatnak, láthatatóvá válik tehát, hogy a kérdés végiggondolása már magába a Descartes vitákba is új vért áramoltathat. Viszont az esszé feltáró jellegének történeti vonatkozásain túl ne feledjük el, hogy az *orpheuszi alvilágjárásunk* egy a gondolkodásunkba ívódni képes szempontrendet szolgáltatott, aminek itt egy az általam jelenleg elgondolhatónak tartott, de még csak nyikorgó „próba-melódiáját” meg is zendítettem. Ami talán egyféleképpen, már kibontakoztatott alapvetés-hozományként, hipotézise lehet a *zenei* kritikailag egyáltalán elbeszélhető identikus létének. Végezetül pedig megértésüket kérem a probléma alig taposott jellegéből fakadó szókeresésem talán csak ritkán – igaz, ott is csak jó szándékkal – elfogadható szüleményeihez, de mentségemül állhat végszóként, hogy vajúdásom a felcsillanó horizont „még nyelv hiányából” származik.

⁷² Isten és a végtelen összekapcsolásáról, egyúttal a végtelen kitüntetett használatáról árulkodik Descartes Chanut-höz írott levele, ld.:Descartes, René: Test és lélek, morál, politika, vallás. Válogatás a kései írásaiból. Osiris, Bp., 2002. Szerk.: Boros Gábor és Schmal Dániel. Ford.: Jansen Ádám. 248. o.

Irodalomjegyzék

Adam, Charles – Tannery, Paul: *Ouvres de Descartes*. Mindegyik rész elérhető a <http://archive.org> honlapon, ha a kívánt sorszámúra keresünk. (Hivatkozásaimban a Descartes szakértőkkel megegyezően az AT rövidítés után a könyvet római számmal, az oldalszámot pedig arab számokkal jeleztem.)

Descartes, René: *Compendium musicae*. 1656., Utrecht.

Descartes, René: *A Filozófia alapelvei*. Osiris, Bp., 1998. Ford.: Dékány András. Szerk.: Boros Gábor.

Descartes, René: *A lélek szenvedélyei és más írások*. L'Harmattan k. – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék. Bp., 2012. Ford.: Boros Gábor és Gulyás Péter.

Descartes, René: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Atlantisz, Bp., 1994. Ford.: Boros Gábor.

Descartes, René: *Test és lélek, morál, politika, vallás*. Válogatás a kései írásaiból. Osiris, Bp.

Descartes, René: *The World and Other Writings*. Cambridge University Press. 2004. Ford. és szerk.: Stephen Gaukroger.

Descartes, René: *Válogatott filozófiai művek*. Akadémiai k., Bp., 1961. Ford.: Szemere Samu.

Arbini, Roland: Did Descartes Have a Philosophical Theory of Sense Perception? In: *Journal of History of Philosophy* 21/3. The Johns Hopkins University Press.

August, Bertrand: Descartes's *Compendium on Music*. In: *Journal of the History of Ideas*. Vol. 26, No. 1 (Jan. – Mar. 1965.)

Baker, Gordon: The senses as witnesses. In: *Descartes' Natural Philosophy*. Taylor & Francis e-Library, 2002. Szerk.: Stephen Gaukroger, John Schuster és John Sutton.

Boros Gábor: *Descartes és a korai felvilágosodás*. Áron k.–Brozsek k., Bp., 2010.

Buchdal, Gerd: *Metaphysics and the Philosophy of Science. The Classical Origins: Descartes to Kant*. MIT Press, Cambridge, 1969.

Clarke, Desmond M.: *Descartes's Theory of Mind*. Oxford University Press, New York, 2003.

Cohen, H. F.: *Quantifying Music. The Science of Music at the First Stage of the Scientific Revolution, 1580-1650*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1984.

Locke, Arthur W.: Descartes and the seventeenth-century music. In: *Musical quarterly*, Vol. 21. No. 4.

Machamer és McGuire: *Descartes's Changing Mind*. Princetown University Press, Princetown, 2009.

Fizika. Akadémiai kézikönyvek. Akadémia kiadó, Bp., 2009. Főszerk.: Holics László.

Monteverdi, Claudio – Striggio, Alessandro: *L'Orfeo*. 1607.

Ovidius, Publius Naso: *Metamorphoses*. Magyarul: Ovidius: *Átváltozások*. Európa k., Bp., 1982. Ford.: Devecseri Gábor.